

Dámy a pánové, vážení přátelé!

Předně bych rád poděkoval za pozvání na toto vědecké sympozium. Současně bych se rád omluvil, že moje příspěvky budou spíše vzpomínkové než vědecké, ale snad na to mám právo, neboť jsem již ve věku, kdy pocítuji jako povinnost předávat své poznatky a zkušenosti generaci další.

Doc. Dr. Jiří H. Kocman

Ateliér papír a kniha, Fakulta výtvarných umění VUT v Brně

O JUDr. Marii Bajerové (1902 - 1993)

- její biografický a bibliografický váchalovský odkaz

Když jsem koncem sedmdesátých let začal systematicky pracovat na monografii „Josef Váchal knihvazač“ (*1) brzy jsem se setkal s několika publikacemi dr. Marie Bajerové. Autenticita a osobní znalost materiálu mne však posléze přiměla, abych se osmělil a požádal autorku o setkání. Byla potěšena a domluvili jsme se na 20. září 1980 v pražské Slavii. V telefonu mi řekla: „Já jsem taková starucha o hůlce, poznáte mne snadno, budu čekat u šatny.“ V přesný čas přišla drobná stařenka, ale když jsme zasedli ke kavárenskému stolku u okna a rozpovídala se, proměnila se v krásné, jemné a zpěvné dikci v roztomilou mladici. Vzpomínala a vše líčila krásnou češtinou... (jaká škoda, že to není magnetofonově zaznamenáno). Opakovaně jsme se scházeli ve Slavii a jednou jsme byli U Myšáků. Když jsem ji po letech (před blížícími se 85. narozeninami) požádal o nějaká životopisná data a bibliografii pro medailónek o jejím nedoceneném díle, odpověděla mi příkře: „... Nechci totiž vůbec, aby se o mně psalo. Ať se veřejnost ujme mých „chráněnců“. Víím, že jste mne chtěl povzbudit, ale tímhle způsobem to nejde.“ Psávali jsme si k Novému roku, rekapitulujíce, co se v našich společných „váchalovských“ zájmech událo, až náhle přišlo parte... Napsal jsem kondolenci rodině a požádal o nějaká osobní data a z pocitu povinnosti na jejich podkladě napsal nekrolog (*2), který je dosud jedinou publikací o paní doktorce.

Marie Bajerová se narodila 30. 11. 1902 v Prachaticích. Její otec JUDr. František Bajer tam byl okresním soudcem - nebyl však jen právník, ale i velký vlastenec a obdivovatel slavných dob českého národa (soustředil bohatý pramenný materiál, který po jeho smrti publikovala jeho žena Anna Bajerová pod titulem Svatodušní bouře 1848). Dr. Bajer se v r. 1906 stal radou Zemského soudu v Praze, kam se s rodinou přestěhoval. V roce 1914 však otec umírá a rodina se stěhuje k příbuzným do Plzně. Tak své mládí Marie Bajerová prožívá v kulturním a společenském prostředí Plzně. Studuje zde na českém gymnáziu jako jediná dívka, je aktivní sokolkou i členkou dramatického spolku Radbuza, ze kterého odchází pro nepřátelství k Juliu Fučíkovi. Po maturitě pracovala jako administrativní síla v plzeňské úřadovně sociální péče a při zaměstnání dále studovala na právnické fakultě v Praze. Její studijní výsledky byly i tak excelentní, že byla vybrána za mluvčí studentů při promoci. Potom pracuje nějaký čas v oboru sociální péče v Plzni a v rámci charitativních služeb odplouvá roku 1930 do USA, kde se svými přáteli projíždí celé území až po Tichý oceán. Po návratu získává místo soudce u Zemského soudu v Brně. V době války se vrací zpět do Prahy, kde pracuje opět v sociální sféře a naposledy je zaměstnána v legislativním odboru ministerstva zdravotnictví, odkud v roce 1959 odchází do důchodu. Byla ženou velmi aktivní, ale také systematickou s maximálně vyvinutým smyslem pro spravedlnost, přesnost a řád. S penzionováním neodchází na odpočinek, ale naopak vyjevuje svoji mnohostrannou aktivitu. Stává se agilní členkou řady spolků (Společnost bratří Čapků, Minerva, Hudební společnost, Spolek českých bibliofilů, Společnost Antonína Dvořáka, Pražský Sušičan aj.), píše do různých časopisů, pořádá přednášky a besedy, sbírá a soustřeďuje materiály ke svým posléze vydaným knihám. Byla neprovdána a bezdětná. Do posledních chvil svého života byla plna zájmu o svět kolem sebe. Zemřela tiše ráno dne 18. ledna 1993 ve věku devadesáti let.

Po paní doktorce se slehla zem a její jméno se po létech objevilo v úvodu nedávno vydané korespondence Josefa Váchala s Jakubem Demlem. (*3) Nemohl jsem uvěřit svým očím, když jsem

se zde dočetl zvláštní to charakteristiku MB jako „obdivovatelky Váchalovy knihy o Šumavě“. Přejde mi to obdobné jako bychom např. Mikoláše Alše označili jako obdivovatele piva a Nuselského údolí. (*4)

Dr. Marie Bajerová měla ve svém životě dvě umělecké lásky: Emu Destinnovou (1878 - 1930) a Josefa Váchala (1884 - 1969). Byla do nich zamilována tak, že opakovaně říkala „škoda, že se neseťkali, byli by si asi v ledasčem notovali“. O obou svých „chráněncích“ napsala autentické knihy. Prvně vyšla její knížka O Emě Destinnové roku 1979 (Vyšehrad, Praha). V úvodu k ní píše: „Dojmy z mládí bývají tak silné, že je nic nedokáže zahladit. Takové hluboko vryté, po celý život jako měřítko krásy mne doprovázející dojmy, mám z umění Emy Destinnové. Měla jsem to štěstí, že již jako šestnáctiletá studentka v Plzni v dubnu 1918 jsem jí slyšela zpívat Miladu, Mařenku a Libuši.“ S touto knížkou skutečně měla štěstí - vyšla ve dvou vydáních, byla opakovaně rozebraná a měla velký čtenářský ohlas.

Vztah k Josefu Váchalovi byl motivován „spolukrajanstvím“. V létě roku 1959 viděla poprvé v Muzeu Šumavy v Kašperských horách ve vitríně vystavenou Váchalovu Šumavu umírající a romantickou. Zapůsobila ani ni tak intenzivně, že (jak vzpomínala) chtěla vitrínu rozbít. Posléze si dala práci s dohledáním jeho adresy, což nebylo jednoduché, neboť umělec byl zcela zapomenutý a někteří jeho generační druhové (např. Jan Zrzavý) se domnívali, že už nežije. Dne 18. 12. 1964 mu napsala, že by si *přála stisknout a pohlídnout ty ruce, které dovedly tak láskyplně a básnivě tvrdou dřinou zhmotnit a zachovat kouzlo zanikající Šumavy*. Postupně se vyvinula korespondence, až na jaře roku 1965 došlo k první návštěvě u mistra v místě jeho posledního útočiště - Studeňanech u Jičína, kam dojížděla až do jeho smrti (10. 5. 1969).

Od jiných „sběratelských návštěvníků“ se odlišovala svojí neutilitárností (*5) a tím si získala Váchalovu maximální důvěru. Zajímala ji umělcův osud, složitosti jeho života a tvorby, studovala a excerpovala jeho knihy, deníky a jiné písemnosti, které jí byly z maximální důvěrou půjčovány. Slíbila, že napíše životopisnou knížku, k čemuž Váchal dodal apostrof „pro vzpomínku i pro výstrahu“.

Když tento rukopis v roce 1971 nabídla jistému východočeskému nakladatelství, jistě netušila, že se toto nejmenované nakladatelství brzy rozhodne jí knihu nevydat a že s ní bude deset let hrát trapnou hru „na schovávanou“. Bylo mě líto jejího očekávání, situaci jsem prověřil a paní doktorce tuto beznaději sdělil. Tuto skutečnost přijala hrdě a dne 31. 8. 1981 rukopis bez komentáře telegraficky vzala zpět. Dalších deset let bylo třeba k tomu, aby po dalších peripetiích (samizdatových vydáních a publikování některých kapitol jako samostatných článků) kniha O Josefu Váchalovi konečně vyšla v Pražské imaginaci. Sice je to knížka subjektivního ladění, myslím však, že je tím nejlepším úvodem k poznání tak komplikované osobnosti, jakou právě Josef Váchal byl. Je mi líto, že zůstala zapomenutá pod následnými výpravnějšími biografiemi, které z ní zásadní mírou čerpali.

Dalším významným počinem Dr. Bajerové je soupis Váchalovy knižní tvorby, který s umělcem korigovala a v dalších letech fyzicky revidovala. Jeho první verze vyšla na přebalu drobné publikace Josef Váchal a kniha (1968). Velmi ji mrzelo, že není uvedena na titulu ani v tiráži, ale jen veledrobným písmem na záložce. Dílčí položky tohoto soupisu jsou dodnes zásadním pramenem, opakovaně citovaným, ovšem pravidelně bez uvedení zdroje. (*6)

Měla také zásadní podíl na uskutečnění první poválečné výstavy na Staroměstské radnici v Praze v roce 1966, která prezentovala výběr z Váchalova životního díla z let 1906 -1954, neboť se jí podařilo získat si nedůvěřivého Váchala a opatrnou Mackovou, která pro výstavu zapůjčila většinu exponátů. (*7)

Josef Váchal zemřel bez dědiců a bez poslední vůle, jeho pozůstalost (jako tzv. odúmrtí) připadla státu a její větší část byla převezena do Oddělení uměleckých sbírek Památníku národního písemnictví v Praze. (*8) Byla to právě Dr. Bajerová, která se nabídla k velmi nevďěčné práci, zpracování tohoto heterogenního materiálu. V nevlídném depozitu na půdě Questenberského paláce

strávila dvouroční brigádu. Opakovaně vzpomínala na tu hroznou zimu, proti které se bránila mnohvrstevným oděvem; marně si přitápěla malými elektrickými kamínky, která za sebou přesouvala. Výsledkem její mravenčí práce byly popisové karty (ležatého formátu A5), které měly kromě inventarizační hodnoty především aspekt dokumentační. Touto prací umožnila váchalovským badatelům přístup k originálnímu materiálu, který by jinak jako nezpracovaný zůstal „trezorován“, nepřístupný možná dlouhou řadu let.

Posléze se ukázalo, že z depozitních důvodů bylo nutno oddělit umělcovu „uměleckou tvorbu“ (organizačně náležící do Oddělení uměleckých sbírek) od toho ostatního (co patřícího do Literárního archivu). Dále bylo nutno separovat pozůstalost Josefa Váchala od pozůstalosti jeho otce, což dokládají dvě publikace „zpracovatele“ Dr. Karola Bílka (*9),(*10) Dr. Bajerovou velice mrzelo nejen to, že není uvedena jako spoluautorka těchto soupisů, ale dokonce, že její práce v jeho úvodu degradována. Živě pamatuji situaci, když mi pí doktorka sklesle ukazovala tyto dvě brožurky s dovětkem: *nikdo mi neřekl, jak to mám třídit.*

Paní doktorka má také zásadní zásluhu na kontaktech mezi někdejšími váchalovskými badateli. Co se mne týče seznámila mne s Milošem Šejnem a Janem K. Čelišem. Posléze nás titulovala Svatováchalovské bratrstvo. (*11) Osobně jsem jí velmi zavázán za to, že mě uvedla k řadě sběratelů Váchalových knih.

Souhrnně vzato, Dr. Bajerová napsala první Váchalův životopis, zpracovala první soupis jeho knižní tvorby, uspořádala jeho pozůstalost, resp. významně se zasloužila o Váchalovo „znovu-objevení“ a faktickou rehabilitaci. Označit ji jako *obdivovatelku Váchalovy knihy o Šumavě* je z úst historičky umění, která její práci znala, přinejmenším nehorázně.

Za vše, co vzácná a obětavá žena Dr. Marie Bajerová vykonala pro naši kulturní veřejnost, jsme povinováni jí být veskrze vděční.

Poznámky:

(*1) J. H. Kocman: Josef Váchal knihvazač (komentovaný soupis knihařského díla), Brno 1979 -1983 (nepublikovaný rukopis).

(*2) J. H. Kocman: O JUDr. Marii Bajerové (nekrolog), Lidová demokracie (Brno), 19.3.1993.

(*3) Milý a dobrý hochu – milovaný, důstojný pane! (Vzájemná korespondence Jakuba Demla a Josefa Váchala), ed. Marcela Mrázová, Trigon, Praha 2005 (cit. str. 190).

(*4) Tento příměr užívám, abychom zůstali ve Váchalovsko-Alšovském kontextu. Parafrazuji tak vzpomínku Maxe Švabinského, kterému při návštěvě Mikoláš Aleš vyhlížeje z okna svého bytu na Nuselské údolí řekl: „Tak tolik piva jsem za život vypil“. – in: Zuzana Švabinská: Světla paměti, Academia, Praha 2002 (cit. str. 79).

(*5) Netoužila po žádném Váchalovském unikátu. Měla jedinou jeho knížku, kterou si koupila po Váchalově smrti od rodiny Nožičkové, tj. příbuzných Anny Mackové - její přepis Očarované Šumavy s Váchalovými kolorovanými perokresbami.

(*6) Popisy Váchalových knih jsou záležitostí značně komplikovanou a svým způsobem „neuchopitelnou“. Některé tituly vycházely i v rámci jednoho vydání v mutacích, variabilní jsou i např. rozměry, které se liší nejen tím, zda je kniha brožovaná nebo vázaná. Právě podle shodných rozměrů můžeme velmi snadno identifikovat skutečnost, že sekundární citace pochází z neuvedeného

pramene: Soupisu Dr.Bajerové. S ohledem na konkrétních případy je tedy nutno vždy i údaje z pozdějšího, tzv. doplněného soupisu (z roku 1972) znovu verifikovat.

(*7) „Zapůjčila-li Anna Macková spolu s Josefem Váchalem na výstavu podstatnou část vystavených prací, je to třeba přičíst k zásluze JUDr. Marie Bajerové, obdivovatelce Váchalovy knihy o Šumavě.“ /.../“Tehdy se paní Dr.M.Bajerová rozhodla dát ze svých úspor penzistky 1000 Kčs s tím,že je předám jako zálohu na eventuální koupi některého Váchalova díla, což se stalo 11.10.1966.“ (citace viz poznámka *3 strana 190). – K tomu nutno dodat, že tuto zálohu paní doktorce nikdo „nerefundoval“.

(*8) Část Váchalovy knihovny (tzv. „sekundární“ literaturu) a část grafického díla získalo Okresní muzeum a galerie v Jičíně.

(*9) Karol Bílek: Josef Váchal (1884 – 1969) písemná pozůstalost, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha 1978

V úvodu je uvedeno: „... Celou Váchalovou písemnou pozůstalost /.../ převzal Památník národního písemnictví po jeho smrti (přírůstková čísla 53/71 – 69/71). Zpracování se v oddělení dokumentace a uměleckých sbírek ujala velká obdivovatelka Váchalova díla dr. Marie Bajerová, která však při něm nepostupovala vždy v souladu s požadavky na zpracování archivního materiálu. Tím byla její pečlivá a důkladná práce částečně znehodnocena. Po předání pozůstalosti Literárnímu archivu PNP musela být proto provedena revize a doplnění původního zpracování, aby materiál mohl být zpřístupněn badatelům. Při této revizi byla zároveň z Váchalovy pozůstalosti vyčleněna obsáhlá písemná pozůstalost jeho otce Josefa Aleše-Lyžce a zpracována samostatně. Písemná pozůstalost Josefa Váchala obsahuje téměř 6.500 archivních jednotek a je uložena ve 24 kartonech.“ - str.4

(*10) Karol Bílek: Josef Aleš - Lyžec (1862 – 1927) písemná pozůstalost, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha 1978

V úvodu je uvedeno: „... Po smrti Josefa Aleše-Lyžce opatroval písemnou pozůstalost jeho syn Josef Váchal. Když ten v r. 1969 zemřel, převzal písemnosti obou PNP (přírůstkové číslo 69/71). Alšovu pozůstalost pak zpracovala spolu s pozůstalostí Váchalovou dr.Marie Bajerová, která však při zpracování nepostupovala vždy v souladu s požadavky na zpracování archivního materiálu. Když pak byl materiál předán z oddělení uměleckých sbírek a dokumentace do Literárního archivu PNP, bylo nutno zpracování revidovat a doplnit, aby písemnosti mohly být badatelsky využívány. Přitom byla písemná pozůstalost Josefa Alše-Lyžce z Váchalovy pozůstalosti vyčleněna a zpracována samostatně. /.../ Celkem obsahuje písemná pozůstalost Josefa Alše-Lyžce 2 563 jednotek a je uložena v 9 kartonech.“ – str. 4.

(*11) Měla velkou radost z naší spolupráce, zejm. v souvislosti v výstavou Josef Váchal – Dílo v Oblastní galerii výtvarného umění v Roudnici nad Labem, jejíž kurátorem byl Miloš Šejn.

Výběrová bibliografie:

Bajerová M.: Knižní tvorba Josefa Váchala – in: Marcela Mrázová–Schusterová: Josef Váchal a kniha, Klub přátel výtvarného umění, edice Obolos, sv. 28, Dílo, Praha 1968.

Bajerová M.: In memoriam J.Váchala, Lidová demokracie, , roč. 25, č. 224 (23.09.1969), s. 5.

Bajerová M.: O Josefa Váchalovi (+ příloha Knižní tvorba Josefa Váchala – doplněný soupis) - in: Strahovská knihovna, 7, 1972, s. 241 – 271.

Bajerová M.: Josef Váchal a knihovna Národního muzea, Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, sv. XIX, 1974, č.3-5, s. 65-91.

Bajerová M.: O Emě Destinové, Vyšehrad, Praha 1979.

Bajerová M.: Josef Váchal a Šumava, Vlastivědné zprávy Muzea Šumavy, č.1, (1989), s. 76 – 81.

Bajerová M.: O Josefu Váchalovi, Pražská imaginace, Praha, 1991.

Labuťová Jindřiška a Baják Milan: Josef Váchal – ohlasy na život a tvorbu, Státní vědecká knihovna, Hradec Králové, 1998.